

**Тема. Зміст і методика морального виховання:
виховання у дітей моральних якостей.**

1. Особливості проявів моральних якостей у дітей дошкільного віку.
2. Виховання початків гуманізму. Засоби, форми і методи роботи з виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку.
3. Виховання доброти, чуйності до навколишніх, чесності і правдивості у дітей. Виховання скромності.

Література:

Ядешко В., Сохін Ф. Дошк. педагогіка. с. 221-228

Дошкільна педагогіка. Т.І. Поніманська. С. 237-252

Особливості проявів моральних якостей у дітей дошкільного віку

Воля є важливим чинником морального розвитку особистості, основою свідомого дотримання правил поведінки, забезпечує вибір способу поведінки відповідно до загальнолюдських норм моралі, інколи навіть усупереч власним бажанням і потягам. Щоб досягнути мети, довести до завершення доручену справу, відмовитися на користь товариша від омріяної перспективи, людина повинна виявити не тільки знання, вміння, особистісну культуру, а й вольові зусилля.

Моральність особистості є наслідком таких морально-вольових якостей, як самостійність, організованість, цілеспрямованість, наполегливість, дисциплінованість, сміливість.

Розвиток волі починається з першими свідомо спрямованими, довільними діями. А довільна поведінка розвивається із формуванням ініціативності — самостійності дитини у виборі дії, прийнятті рішення, що дає їй змогу відчувати себе джерелом дії, та усвідомленості — здатності розуміти смисл своєї діяльності й ситуації, в якій відбувається ця діяльність. Поступово розвивається здатність ставити перед собою складніші завдання, долати труднощі, що надає діям справді вольового характеру. Цей процес триває з 3 до 7 років. Про ступінь вольового розвитку свідчить здатність до цілеспрямованої поведінки за обставин, що перешкоджають досягненню мети, доланню різноманітних перешкод.

Особливо відповідальним для розвитку волі є період, під час якого формується самостійність дитини, яка намагається звільнитися з-під опіки дорослих, хоч і не володіє ще достатніми вміннями і навичками. Нав'язування волі дорослого у цей час може спричинити порушення поведінки дитини — негативізм. При переході від раннього до власне дошкільного віку найхарактернішими є такі прояви негативної поведінки:

1. Прагнення робити все навпаки. Дитина ігнорує прохання дорослого лише тому, що її про це просили, навіть якщо вона й мала намір це робити. За такої ситуації дитина чинить наперекір не лише дорослому, а й собі.

2. Упертість. Часто її плутають з наполегливістю. Свідченням упертості є домагання дитиною свого лише тому, що вона так хоче і не бажає змінити свого рішення.

3. Непокірність. Проявляється як неслухняність, небажання підкорятися будь-кому. Дитина весь час обурюється тим, що пропонує і робить дорослий; категорично відмовляється виконувати те, що донедавна робила залюбки.

4. Самовілля (свавілля). Реалізується в домаганнях самостійності, прагненні робити все самому, відмовляючись від допомоги дорослого. Така налаштованість нерідко породжує конфлікти, агресивну бунтівну поведінку, сварки, категоричне неприйняття, ображення старших, ламання іграшок.

5. Деспотизм. Свідченням його є крайня свавільність, ігнорування інтересів інших. Найчастіше проявляється у взаємодії з рідними, особливо в сім'ях, у яких виховується одна дитина.

Усі ці явища спричинені зламом попередніх і становленням нових якостей особистості дитини. У зв'язку з недостатньою розвиненістю вольової сфери дитині не просто адекватно виконувати вимогу, пораду дорослого, переборювати труднощі, досягати мети.

У цей найвідповідальніший період виховання вольової поведінки дитини батьки не завжди можуть обрати доцільні способи педагогічного впливу, розібратися в суті та причинах негативізмів. Вони схильні вважати такі прояви спадковими якостями характеру або ознаками віку, які дитина має неминуче подолати. Іноді настирливе домагання дитини задовольнити свої вимоги розглядають як

показник сформованої волі та майбутньої сили характеру. Такий погляд є не лише наслідком педагогічної неграмотності батьків, а і їхнього бажання бачити свою дитину кращою, досконалішою. Насправді впертість, примхи свідчать не про сильну, а про слабку волю, порушення розвитку вольової сфери дитини.

Формуванню вольової поведінки дитини сприяють такі педагогічні умови:

- поступове посилення вимог до дитини, сприяння досягненню нею успіху в діяльності;
- заохочення прагнення і готовності дитини виявляти самостійність та ініціативу;
- поступовий перехід від завдань, пов'язаних із виконанням вимог дорослого за його прямими інструкціями, до творчих завдань за власним бажанням дитини;
- створення умов для реалізації провідної позиції дитини у творчій діяльності й на заняттях.

Педагог покликаний допомогти дитині усвідомлювати свої бажання, вимоги дорослих, вправляти її у різних способах виходу із скрутного становища, використовуючи аналіз його причин, у пошуку раціональних шляхів досягнення мети, виборі з альтернативних типів поведінки найоптимальнішого.

Головним методом виховання вольової поведінки дітей раннього і дошкільного віку є постановка перед ними розумних вимог у різних формах (вимога-довіра, вимога-прохання, вимога-порада), мотивування їх, що забезпечує розвиток усвідомленості. Психологи радять використовувати вправління дитини у вольових діях, влаштовуючи ігри з правилами, особливо з правилами-заборонами, коли гравцеві слід докласти вольових зусиль, щоб не порушити їх.

У молодшому і старшому дошкільному віці можливі прояви вередувань і впертості.

Вередування — скороминущі несправедливі бажання, прояви невинного незадоволення.

Такі немотивовані бажання виникають зненацька, супроводжуючись загальним незадоволенням, хвилюванням, яке здебільшого не можуть пояснити ні батьки, ні дитина. Вередування можуть бути пасивними (не передбачають конкретних бажань) і активними (дитина пред'являє певні вимоги, домагається їх виконання). Вони можуть бути спричинені швидко втомлюваністю, нездоров'ям або неправильним вихованням, порушеннями в організації життя дітей. Дитина вередує, коли дорослий з різних причин не виконує обіцяного, ігнорує її інтереси і потреби. Запобігти цьому можна завдяки чіткій організації режиму дня, усуненню зайвих подразників під час сну, прийому їжі, раціональному дозуванні її вражень і отримуваних знань, формуванню здатності до внутрішнього гальмування.

Часто батьки вередування не відрізняють від упертості, оскільки в їх зовнішніх проявах є багато спільного, хоч причини, що їх породжують, різні.

Впертість — свідоме намагання дитини виконувати свої несправедливі бажання.

Дитина бачить, що помиляється, усвідомлює свою неправоту, але через упертість не хоче виконувати те, що потрібно. Причиною цього можуть бути посягання на її самостійність із боку дорослих, вражене самолюбство, недостатньо розвинені вольові якості. Для уникнення таких проявів необхідно створити умови, в яких дитина сама усвідомлювала б свою неправоту, безпідставність своїх вимог.

Проявляючи вередування чи впертість, дитина голосно плаче, тупотить ногами, лягає на підлогу, розкидає іграшки, руйнує порядок у кімнаті, не зважає на справедливі вимоги і пропозиції дорослого, демонстративно “замикається у собі”, відсторонено реагує на те, що відбувається довкола неї. Найчастіше це спричинене нервовим перевантаженням та фізичною перевтомою, надмірною кількістю вражень, зміною звичного порядку життя сім'ї і режиму діяльності дитини. Подібною буває поведінка і в початковому періоді захворювання, коли головні симптоми хвороби ще яскраво не виражені, та під час одужання. У всіх цих ситуаціях прояви вередування і негативізму є епізодичними. Для запобігання їх здебільшого вистачає усунення цих причин.

Стійкі прояви негативізмів поведінки є наслідком недостатнього виховання, неправильної взаємодії дорослих з дитиною. Впертість найчастіше виникає там, де дорослі надто вимогливі, очікують від дітей негайного і безумовного підкорення, не враховуючи їхніх вікових можливостей та інтересів, не пояснюючи своїх вимог. Як правило, такі вимоги дорослих бувають немотивованими, висловлюються роздратовано. Це породжує відповідну поведінку дитини, яка є своєрідною захисною реакцією на конфлікти, спричинені її неспроможністю виконувати непосильні вимоги дорослого. Якщо, наприклад, дитину сварять за те, що вона не виконала непосильного для неї завдання, наступного разу вона відмовлятиметься його виконувати. За твердженням психофізіологів, упертість зумовлена біологічними особливостями функціонування нервової системи, які можуть бути

наслідками пологових травм, асфіксії (патологічний стан, спричинений нестачею кисню, нагромадженням вуглекислого газу в крові й тканинах організму) новонароджених, перенесених матір'ю в період вагітності чи дитиною у ранньому віці інфекцій.

До вередування вдаються діти, які звикли до негайного задоволення своїх бажань, яких удома надмірно опікають. Відчувши певні труднощі (наприклад, серйозні вимоги), вони обирають таку поведінку, намагаючись привернути до себе увагу дорослих і домогтися від них звичної опіки. Як правило, вередування є результатом надмірної поступливості дорослих, а впертість — надмірної вимогливості.

У взаємодії дорослого з дитиною, яка проявляє впертість, не слід надто авторитаризувати вимоги до неї, гніватися, а поводитися рішуче і твердо. Це стосується батьків і педагогів, оскільки надмірна вимогливість, як і відсутність будь-яких вимог до дитини, негативно позначається на розвитку волі.

Педагог повинен запобігати цим явищам. Проявляючи впертість чи капризування, дитина часто розуміє недоцільність своєї поведінки, але не знає способів подолання такого стану, тому варто допомогти їй у пошуку компромісного вирішення конфліктної ситуації, схвалювати успішні щодо цього її кроки. Стосовно малюків доцільніше використовувати прийоми відвернення уваги від конфліктної ситуації, переключення на іншу діяльність. Щодо старших дошкільників ефективною є педагогічна пауза — віддалена у часі реакція на негативний учинок дитини.

Виховання початків гуманізму. Засоби, форми і методи роботи з виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку.

Виховання гуманістичних засад особистості починається з перших років її життя. Стосовно дітей раннього віку його зміст полягає у формуванні досвіду спілкування з близькими людьми в процесі спільної з ними предметної та ігрової діяльності. Йдеться про виховання інтересу, доброзичливого ставлення до співрозмовників, вироблення установки, що в сім'ї всі мають піклуватися один про одного.

Гуманність (лат. *humanus* — людський) — *увага до людей, прагнення добрих стосунків з ними, готовність надавати допомогу, виявляти співчуття і співпереживання.*

Світ людей відкривається для дитини реальними взаєминами її найближчих родичів, вихователів дитячого садка, їх ставленням до неї. У спільній діяльності з дітьми дорослий створює ситуації привітності, співчуття, взаємочасті. У ранньому віці дитина володіє неабиякою здатністю до наслідування, що є передумовою поступового її переходу від споглядання дій дорослих до спільних дій з ними, згодом — до окремих дій дитини і дорослого, а ще через якийсь час — до самостійних дій дитини. Свої побажання батьки, вихователі мають висловлювати ласкавим, спокійним тоном, щоб дитина поступово усвідомлювала необхідність реагувати на таке ставлення відповідною поведінкою.

Поведінка дорослих визначає сприйняття навколишнього світу і дітей молодшого дошкільного віку. Інтерес, позитивне ставлення до близьких людей 3—4-річні діти повинні виявляти у певних формах спілкування: вітанні, ввічливому звертанні з проханням, висловлюванні подяки, відгукуванні на пропозиції і прохання, допомозі дорослим тощо. У цьому віці важливо розвивати прагнення до спілкування у спільній діяльності, до вияву радості від успіхів, співчуття близьким. Дитина вже має усвідомлювати необхідність утримуватися від бажаної гри, якщо хтось відпочиває; турбуватися про хворого, втішати, допомагати втомленому, готувати подарунки до свята, вітати. Процес розвитку самостійності у молодших дошкільників має відбуватися під уважним поглядом дорослих, готових за необхідності допомогти їм, наголошуючи, що вони все роблять добре, заохочуючи до самостійності.

Поступово дітей привчають до ввічливості не лише зі знайомими, а й із незнайомими людьми. Найперше це відбувається у взаєминах, спільній грі, інших діях з однолітками, під час яких вони опановують елементарні норми поведінки в колективі. Усе це дає змогу дітям молодшого дошкільного віку усвідомлювати моральну цінність правил поведінки, набувати досвіду взаємин з людьми на основі цих правил. Найефективнішою умовою усвідомлення правила є самостійне відкриття його дитиною у проблемно-ігровій ситуації, яка моделює реальні життєві відносини.

У дітей середнього дошкільного віку виховують усвідомлене ставлення до обов'язків у сім'ї і дитячому садку, вміння самостійно включатися у корисні справи. Щоб дитина не сприймала свої обов'язки як тягар, не варто обмежувати їх жорсткими правилами. Важливо допомогти їй побачити

різні способи дій, поведінки. У цей період діти починають усвідомлювати, що сім'я — це найближчі люди, які піклуються один про одного (цікавляться справами, допомагають). Це урізноманітнює і правила поведінки дітей. Вони накладають певні обмеження на дитину (не переривати чужу розмову, не бути надокучливою), а також стимулюють до певної діяльності (бути уважним до того, як почуються члени сім'ї: коли хтось захворів — допомогти, подати ліки, щоб полегшити його стан, поділитися ласощами тощо). Вимога дорослого бути ввічливою, турботливою дитиною може не мати ефекту, оскільки дитині бракує досвіду такої поведінки. Тому необхідно пояснити, конкретизувати, мотивувати її (“Якщо хочеш бути турботливим, ти можеш, наприклад, привітати зі святом, приготувати подарунок”). Завдяки цьому дитина вчиться пов'язувати правила поведінки зі ставленням до людей (берегти речі, бути акуратним, підтримувати порядок в кімнаті, прибирати свої іграшки, допомагати вихователю в підготовці групи до занять).

Дітям середнього дошкільного віку розповідають, що в дитячому садку є багато груп, у яких усі живуть дружно, не сваряться, бережно користуються іграшками, книжками, діляться ними, допомагають один одному. Як і в сім'ї, тут є наймолодші діти, про яких старші повинні піклуватися.

У дітей формують навички спільної діяльності в іграх, праці, спілкуванні; їх навчають правил взаємодії (дружно гратися разом, допомагати іншим, ділитися іграшками і справедливо їх розподіляти у спільній грі, помічати не порядок у приміщенні, допомагати дорослим прибирати його). До виконання цих правил стимулює метод заохочення (“Якщо хочеш цікаво гратися...” або “Щоб до тебе добре ставилися діти і хотіли гратися з тобою...”).

Зміст морального виховання дітей старшого дошкільного віку збагачується знаннями про життя людей, історію сім'ї, роду. Вони починають розуміти, що у кожної людини є батьки, у них — свої батьки (дідусь, бабуся), батько й мати бабусі й дідуся (прадід, прабабуся). Всі ці люди — рід, родина. Дітей підводять до узагальнення, що рід має історію, яку продовжує кожна людина, а від того, наскільки достойно вона живе, залежить честь її роду. Людина повинна знати якомога більше про своїх предків (як їх звали, де і як вони жили, чим займалися, що доброго зробили для людей, де поховані), берегти пам'ять про них.

Зростаюча самостійність починає виявлятися в стосунках дітей та їх ставленні до дорослих. Діти збагачуються уявленнями про моральні аспекти стосунків (у дитячому садку дружно вчаться, граються, працюють, піклуються один про одного, допомагають, говорять правду, добросовісно виконують доручення; усі відверті, щирі один до одного; хлопчики оберігають дівчаток — першими вітаються, виконують важку роботу, поступаються місцем), вчаться висловлювати ставлення до вчинків однолітків, об'єктивно оцінювати їх і власну поведінку.

У старшій і підготовчій групах дітей ознайомлюють із школою, особливостями перебування в ній. До них приходять розуміння, що навчання у школі потрібне для того, щоб стати освіченою людиною, здобути бажану професію, їм відкриваються деякі правила поведінки школяра (“У школі потрібно бути уважним, зосередженим”). Ознайомлення зі школою є високоемоційною подією їхнього життя, вселяє їм радісне (іноді — тривожне) передчуття майбутнього. Уважний педагог знайде потрібні слова і дії, щоб кожна дитина по-своєму переконалася, що вступ до школи є кроком у нове життя, яке відкриває нові можливості для неї, водночас неминучими є нові обов'язки, з якими вона повинна справлятися гідно.

Старші дошкільники здатні до таких виявів гуманності, як інтерес до життя іншої людини, співчуття їй, захист ображеного від кривдника, грубості, справедливе і турботливе ставлення до оточуючих.

Гуманні почуття виникають на основі зацікавленості добрими стосунками між людьми. Те, до чого діти є байдужими, не збуджуватиме у них ні прагнення наслідувати, ні гордості за добрі справи. Якщо дитину з егоїстичними нахилами залучати до добрих вчинків, спонукати до приемних для людей, які її оточують, справ і доручень, то у неї виникатимуть і розвиватимуться гуманні почуття, зумовлені задоволенням від досягнутих результатів.

Інтерес старших дошкільників до життя іншої людини широко і яскраво виявляється в їх *добррозичливому і турботливому* ставленні до молодших дітей.

Добррозичливість передбачає співчутливе, прихильне ставлення до інших людей, піклування про них. У поведінці старших дошкільників вона виявляється у загальному емоційно-позитивному ставленні до маленьких дітей, турботі про них, відчутті радості і задоволення від взаємодії з ними.

Турботливість є діяльною емоційно-вольовою якістю особистості, зміст якої — уважність, чуйність до людей, вболівання за них і їхні справи, увага до їх потреб тощо. Старші дошкільники,

виявляючи турботливість про молодших дітей, допомагають їм у всіх справах, готові поділитися з ними своїми іграшками тощо, підказати, порадити, поступитися заради них своїми інтересами.

Доброзичливість, турботливість є свідченням людяності особистості — щирого, доброзичливого, чуйного, уважного ставлення людей. Важливу роль у вихованні людяності відіграє включення дитини у світ людей. Діти повинні усвідомлювати, що взаємини людей є великою цінністю, їх слід підтримувати і збагачувати, поважаючи почуття та інтереси інших. Педагог має допомогти дітям побачити зв'язок як доброго в людині (чесність, доброта, чуйність, допомога та ін.), так і негативного, що допомагатиме їм аналізувати і виправляти помилки, коригувати свою поведінку. У розмовах про чесність можна, наприклад, з'ясувати, чому люди говорять неправду (боятися покарання, хочуть здаватися кращими, ніж вони є насправді, прагнуть отримати те, що не заробили). Очевидно, вони дійдуть висновку, що у правди є такі вороги, як страх, заздрість, жадібність.

Діти мають бачити зв'язок категорій моралі з реальним життям і переконуватися в доцільності одних і шкідливості інших моделей поведінки. Завдяки цьому вони розширюватимуть і поглиблюватимуть свої знання про сутність і особливості людських взаємин, вчитимуться аналізувати їх на основі власного сприйняття. Наприклад, зміст такого асоціативного поняття, як “праця душі”, можна розкрити на прикладі подій одного дня із життя дошкільника і найближчих йому людей: “Вранці він лагідно привітався з мамою і вони після певних приготувань поспішили до дитячого садка. По дорозі вони допомогли незнайомій бабусі перейти вулицю. Прощаючись з мамою, хлопчик побажав їй успішного дня. У садочку допоміг дівчинці зібрати конструктор, був ініціатором прибирання іграшок після занять. І все це робив він не з чієїсь спонуки, а за велінням своєї душі, вважаючи, що саме так він повинен учинити”.

Ознайомленню дітей з правилами співжиття в суспільстві, взаємодії з однолітками, дорослими, сприяють екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, етичні бесіди, ініційовані педагогом спостереження за поведінкою дорослих і однолітків, ігри на соціальну тематику, читання художньої літератури, перегляд мультфільмів, казок тощо.

Для виховання гуманності у дітей використовують:

- заняття-уроки Добра і Краси, матеріалом для яких є уривки з книжок, приклади з життя;
- етичні казки;
- подорожі до країни Милосердя;
- психотехнології (гімнастика почуттів, енергетичні вправи “Жива вода”, “Серце на долоні”, “Тепло рук друга”);
- ігрові технології “Квітка доброти”, “Дзвіночки совісті”, “Промінчик людяності”;
- ситуації морального вибору (порівняльні, оцінювальні, проблемні);
- складання родового дерева, розгляд сімейних фотографій, документів, листів та інших родинних реліквій;
- проєктивні діагностичні методики (малюнки “Моя сім'я”, “Життя”, “Добро”);
- театралізовані вправи “Прихід у гості”, “Відвідини хворого”, “Вітання з днем народження” та ін.

Утвердженню у свідомості дитини гуманістичних почуттів сприяє участь дитини у груповій взаємодії. Вживаючись у групу однолітків, дошкільник вчиться узгоджувати свої цілі, інтереси з цілями та інтересами групи, поступатися “своїм” заради “колективного”; переживати, відповідати не тільки за себе, а й за товаришів.

Група дошкільників за багатьма критеріями відповідає *статусу колективу*, якому *властиві такі ознаки*:

- об'єднання дітей у спільній грі, роботі, що вселяє їм радість, виховує у них елементи самоорганізації, уміння взаємодіяти у грі;
- усвідомлення спільних обов'язків, відповідальності за спільні справи;
- спрямування зусиль для досягнення спільної мети;
- наявність думки колективу, яка засуджує негідний вчинок і схвалює все хороше (товаришування, дружбу, взаємодопомогу).

Взаємини у колективі вибудовуються на засадах доброзичливості, готовності за будь-яких обставин допомогти товаришеві. Ознаки колективізму виявляються в готовності виконувати посильні справи, необхідні для окремих дітей і групи загалом, у безпосередній радості не лише за

свої успіхи, а й за досягнення товаришів. Діти у колективі організовані, відповідальні за справу, спільні речі.

Розвитку колективістських навичок дітей сприяє гра. Включати їх у колективні ігри вчені (О. Усова) радять поступово — від ігор наодинці до ігор поруч; від ігор поруч до ігор різної взаємодії (ігрових груп); від ігрових груп до ігрових колективів.

Участь у грі є ефективним засобом формування моральності у дітей. У спілкуванні з однолітками розкривається сутність дитини: моральні уявлення, інтелект, ставлення до навколишньої дійсності. Виявляючи свої знання, вміння, дитина ділиться ними з ровесниками, тобто відбувається обмін соціальним досвідом. У дітей формуються колективістські навички: вони вчаться налагоджувати спілкування, домовлятися, узгоджувати свої бажання з бажаннями й намірами інших, переконувати у правомірності своїх міркувань, рахуватися з інтересами інших тощо.

У 6—7-літніх дітей з'являється потяг до дружби, вони вперше свідомо вибирають товариша. Мотивація цього вибору розвивається від несвідомого загального потягу до спільної діяльності (обмін іграшками), від ігрових (“подобається гратися разом”) до ділових мотивів (“дружу, бо вона вміє цікаво розказувати”, “гарно будуємо разом”).

Старшому дошкільному вікові властиве моральне мотивування вибору друга (“він добрий”, “справедливий”, “вона завжди всім допомагає, її всі люблять” та ін.). У цей період діти починають виявляти почуття взаємної відповідальності, турботи одне про одного, про спільні інтереси, ініціативу в наданні допомоги. Одночасно з вибірковими стосунками дружби між дітьми, які виховуються разом, існують і стосунки товаришування — відповідальності за спільну справу, уваги одне до одного, чуйності, єдності інтересів.

Взаємодія у колективі благодійно впливає на формування відповідальності. У дітей середнього і старшого дошкільного віку вона виявляється як почуття обов'язку перед педагогом і однолітками, усвідомлення значущості своєї праці, старанне виконання своїх обов'язків, від результатів яких залежить успіх спільної справи. Відповідальна дитина своєчасно береться за справу, намагається долати труднощі, використовує для цього найраціональніші прийоми, доводить справу до кінця, виправляє допущені помилки. Досягнувши важливого для групи результату, дитина відчуває задоволення від виконаної справи, доброго ставлення до себе однолітків, педагогів.

Співжиття у колективі позитивно позначається на формуванні у старших дошкільників такої моральної риси, як правдивість, психологічною основою якої є намагання бути сприйнятими дорослими і однолітками. Безпідставно сподіватися, що дитина може бути абсолютно правдивою чи навпаки. Неправда у дітей є ситуативним явищем. Досвідченим вихователям добре відомі факти несвідомої неправди, коли дитина не розуміє, що каже (це може бути наслідком помилок пам'яті, неточних образів уяви, недостатнього словникового запасу, мовленнєвого розвитку тощо). Свідому неправду спричинює, як правило, страх перед покаранням, бажання поліпшити стосунки з дорослими або товаришами, прагнення зайняти вигіднішу позицію, мати вищий статус. Дитина, якій батьки, педагоги зацікавлено пояснюватимуть значущість різних аспектів гідної поведінки і в стосунках з нею самі будуть такими, завжди намагатиметься бути чесною.

Чесна дитина не просто говорить правду, а діє під впливом внутрішньої потреби чинити так, а не інакше. Щоб виховати цю моральну якість, необхідно допомогти їй усвідомити різницю в наслідках від чесних і нечесних учинків, підтримувати її поведінку відповідно до моральних вимог чесності, щоб це стало нормою її життя.

У дошкільному віці формується й така складна моральна якість, як справедливість — правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до людей; дії, вчинки, відносини, які відповідають моральним і правовим нормам. Дошкільнята болісно реагують на несправедливість з боку дорослих щодо них і їхніх ровесників. Часто це породжує демонстративно-деструктивну поведінку, несправедливе ставлення до інших, що є підставою для педагогічного аналізу її причин.

Розвиваючи у дитини вміння справедливо оцінювати ситуації, своїх товаришів, себе, дії дорослих, педагог може вдаватися до аналізу конкретних вчинків, які відображають справедливе чи несправедливе ставлення до оточуючих, використання літературних творів, побудованих на протиставленні добра і зла, тощо.

Неабияке значення у розвитку моральності дошкільнят мають акції милосердя. Турбота про малюків, допомога людям похилого віку, природоохоронна діяльність — усе це позитивно впливає на формування гуманістичної спрямованості їх мислення, світовідчуття і дій.

Не можна виключити із процесу формування моральної свідомості, моральної практики такого чинника, як релігійна мораль — сукупність освячених будь-якою релігією правил, норм, приписів і оцінок, що визначають обов'язки людей перед Богом, одне перед одним, суспільством. Формуючи матеріалістичні знання про світ, природу, людину, педагоги мають виявляти максимум делікатності, уникаючи ймовірних проблем зі сфери свободи совісті, виявляючи конфесійну толерантність, прищеплюючи навички відповідної поведінки дітям. Водночас за сприятливих для цього обставин вони можуть опиратися і на норми релігійної моралі, багато з яких (виявляти милосердя, співчутливість, не вбивати, не красти, жити працею, шанувати батьків та ін.) набули загальнолюдського змісту і, безперечно, можуть прислужитися моральному здоров'ю особистості.

Вдумливо налагоджене, цілеспрямоване моральне виховання дітей у сім'ї, дитячому садку є передумовою формування їх моральної активності — готовності до належної поведінки, вміння бачити необхідність своїх дій відповідно до моральних норм, домагатися утвердження їх у поведінці однолітків. Така поведінка дошкільників свідчить про формування основ морального самовдосконалення особистості.